

re men även fattiga akademiker, kvinnor och lärlingar” (s. 64). Det måste stöta på svårigheter att konkretisera ett teoretiskt begrepp. Ett försök att presentera ett så diffust sällskap som den borgerliga offentligheten med namn och titel är lovvärt, men definitivt ingen lätt uppgift.

Tabellerna med namngivna köpare och säljare i avhandlingens urval ger en intressant inblick i hur auktionernas gemenskap var sammansatt, även om man inte alltför rigoröst sätter likhetstecken mellan denna gemenskap och den borgerliga offentlighetens ledamöter. Slående är hur liten del av bokauktionernas kunder som sysslade med handel och industri. De privata näringsidkarna brukar inte sällan uppfattas som borgerlighetens bärande element. När borgarklassen växer och verkar kopplas detta ofta samman med kommersiell och industriell tillväxt. Det bildade borgerskap som var aktivt på Stockholms bokaktioner var till övervägande delen ämbetsmän. Bland bokköparna i Ankarcronas urval åren 1782–1801 står 126 civilämbetsmän mot 24 handlande sekunderade av 7 hantverkare. Bland de handlande var 12 eller hälften bokhandlare som måste antas ha haft andra intressen på bokauktionerna än den egna bildningen och läslusten.

Ankarcronas framställning är inte alla gånger lätt att följa. Resonemanget tenderar särskilt i avhandlingens första del mot otydlighet och dunkelhet. Enstaka påståenden ter sig nära nog obegripliga: ”Utvecklingen bland de ofrälse under frihetstidens slutskede hade sin tyngpunkt inom borgarståndet men omfattade i allt väsentligt även de andra ofrälse stånden och deras likar.” (s. 54). Detta påstående, vilket inleder ett nytt stycke som behandlar Stockholms befolkning och dess sociala struktur, lämnar åtminstone en läsare i mörkret.

Henrik Knif

Ylikangas och det förflutna

Heikki Ylikangas, *Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi* [Det förflutna inom oss. En historisk analys av folkväldet i Finland]. WSOY. 369 s. Helsinki 1990.

Förändringstakten är snabb i dagens värld; för några decennier sedan skulle det moderna samhället ha uppfattats som en utopi ur en science fiction-roman. Eftersom agrar-Finland slutgiltigt förvandlades till en industrination först i samband med den våldsamma strukturomvandlingen på 1960-talet har finländarna upplevt samhällsförändringarna intensivare än många andra folk i Västeuropa.

Historieskrivningen är som vetenskap fast knuten till nutiden. I ett samhälle som genomgår snabba förändringar föråldras tolkningarna av det förflutna snabbare än under årtionden då "tiden står stilla". Då förändringstakten är snabb har historikerna emellertid också en möjlighet att korrigera, komplettera och precisera tidigare forskningsresultat. Heikki Ylikangas är den första historikern i sin generation som på detta sätt drar nytta av de fördelar tidsperspektivets snabba förskjutningarna erbjuder.

För sin nyutkomna bok *Mennyt meissä* har Ylikangas reviderat och bearbetat äldre undersökningar och föredrag, av vilka en del inte kan betecknas som vetenskapliga i strikt bemärkelse. Tidsperspektivet i de populärt hållna miniatyrundersökningarna sträcker sig från den historiska tidens gryning till dryftningar om framtiden; innehållet täcker bl.a. uppkomsten av Kristoffers landslag, andelslagsrörelsen, tolstojanismen, demokratin och historieskrivningens tillstånd i dag. Som ett sammanhållande element i centrum för bidragen står frågan om makten – och givetvis författarens egen historiesyn.

En historisk analys av den finländska demokratin utgör ett av bokens huvudtemata. Under medeltiden var centralmakten svag och böndernas ställning inom lokalförvaltningen stark. En förändring inträdde vid Gustav Vasas makttillträde och då man började skapa ramarna för den moderna staten. För Finlands del inträffade den avgörande vändpunkten under klubbekriget; genom Klas Flemings blodbad på bondehären krossades böndernas strävanden. Allmogen i Finland underordnade sig och förlorade slutgiltigt greppet om maktutövningen.

Parallellt med centralmaktens utveckling under 1600-talet ökade adelns inflytande. Under denna tid förvandlades lokalförvaltningen till en utlöpare av centralmakten, den ställdes under övervakning av stats-trogna präster och förtroendemän inom den mot statsmakten lojala kyrkan. Upproren inom det svenska riket upphörde, bönderna teg. Efter klubbekriget har folket inte innehaft verklig makt annat än under korta mellanspel – i ett längre tidsperspektiv endast under några flyende stunder åren 1905–1908 och 1917 samt efter det senaste kriget.

Under självständighetstiden har presidentens vida och överdimensionerade maktbefogenheter utgjort ett hinder för att demokratin skulle kunna utvecklas. I ett europeiskt perspektiv är makten hos oss koncentrerad i sällsynt hög grad. Ur denna synvinkel är det också oroande att den ekonomiska makten befinner sig i händerna på ett fåtal och att massmedierna på senaste tid snabbt har monopoliserats.

Inom ramarna för dessa maktstrukturer kan demokratin helt enkelt inte fungera. Vedergällnings- och belöningsprincipen gör politikerna, tjänstemännen och de intellektuella till ett okritiskt stöd för makten. Verkligt kritiska åsikter, som vanligtvis framförs av någon som står på sidan om de intellektuella, tigs ihjäl eller ersätts av en skenbart radikal

journalism, vars grundläggande ändamål är att vilseleda och vars spets sist och slutligen är riktad mot dem som verkligen kritiserar maktstrukturererna. Enligt Ylikangas förekommer det i Finland en stark självcensur; med undantag av ett par exceptionella perioder (1920- och 1930-talen) har det inte på hundra år stått lika illa till med yttrandefriheten.

Framtiden utmålades av Ylikangas i dystra färger, ifall koncentrationstendenserna inom maktens treenighet får fortsätta. Men enligt honom finns det också en möjlighet till förändring; det redskap för självcensur som det yttre hotet från Sovjetunionen utgjorde i andra republiken går t.ex. inte längre att använda; landsbygdens (periferins) utveckling gör att samhället blir mera pluralistiskt, ty då den småskaliga produktionen och den nya andelslagsverksamheten stärks kommer de att utgöra en motpol till storindustrin och samtidigt kommer de framväxande sociala problemen att lyfta fram samhällsgrupper i vars intresse det står att framföra kritik. Men allt detta är endast framtidsscenarioer. Det är svårt att bryta den historiska kontinuiteten.

Enligt Ylikangas går det inte att fastställa att demokratin skulle ha några djupa rötter i Finlands historia – talet om demokratis långa traditioner håller i ljuset av forskningen inte streck, det är en myt. Finland är och har varit ett land av tigare. Till samma resultat kom på sin tid också Bertold Brecht, som efter sin vistelse i Finland skrev: "här tiger folket på två språk." Klubbekriget var böndernas sista försök att försvara sig mot centralmaktens och adelns växande makt. Den undersökning om klubbekriget som Ylikangas utgav år 1977 utgjorde för sin del en vändpunkt inom historieskrivningen i Finland. Boken var det första tecknet på att man inom forskningen började göra upp med en nationell synvillia. I början av sin nya bok återvänder författaren till detta ämne. Han presenterar i koncentrerad form sina tidigare forskningsresultat, men har utökat dem med en jämförelse mellan klubbekrigarnas uppror och de europeiska bondeupproren.

Enligt min mening visar just denna jämförelse att Ylikangas tidigare tolkning var övertygande. Klubbekriget var inte en företeelse som var unik för det svenska riket, utan ett uppror i raden av europeiska bondeuppror; det inträffade dessutom under den tid då dessa var vanligast. Också allmänt taget är de internationella jämförelserna en av de starka sidorna i Ylikangas bok, med deras hjälp försöker han granska såväl klubbekriget som andelslagsrörelsen och den finländska demokratin ur ett vidare perspektiv än det nationella (landskapsmässiga). Detta är till nytta även för den nationella historieskrivningen, eftersom det är ett sätt att finna fram till det nationella i det allmänna, fastän resultatet inte alltid är så trevligt att ta del av.

Undersökningen om klubbekriget fick sin betydelse också genom att den befriade historieskrivningen från den börda inbördeskriget 1918 och tendensen att betrakta allmogen med ståndspersonsklassens ögon

har utgjort. Bonden var i slutet av 1500-talet inte en primitiv, affektiv och lättgiterad människa, utan han kunde uppfatta sin egen fördel, organisera, samt lika väl som adeln bedriva och utnyttja propaganda för att uppnå sina mål. Han var sin egen historias subjekt. Med andra ord återgav Ylikangas bonden den rationalitet som tidigare undersökningar hade berövat honom i skuggan av 1918.

Under 1600-talet fjättrades folkväldet slutgiltigt av centralmakten och adeln. I ljuset av den moderna forskningen kan man hålla med Ylikangas om utvecklingens huvudlinjer, men det förefaller ändå som om han på denna punkt skulle överskatta herrarnas och de mäktigas styrka samt undervärdera böndernas förmåga att bjuda motstånd efter nederlaget i klubbekriget. Allmogen förlorade inte heller under följande århundrade sitt förnuft eller förmågan att handla överlagt.

Det är emellertid ett faktum att det under 1600-talet inte förekom större uppror inom riket. De orsaker Ylikangas anför, städernas ringa betydelse, det outvecklade herrgårdsväsendet och böndernas möjligheter att försvara sig t.ex. genom rättsväsendet, stämmer ljuset av den internationella forskningen. Inom forskningen i Sverige (t.ex. Sven A. Nilsson och Peter Englund) har man i alla fall påvisat att det under denna tid oavbrutet förekom mindre bråk och oroligheter inom riket. Adeln fruktade hela tiden ett större utbrott. Den mystiske "Uppvigglaren" rörde sig överallt i landet och åstadkom ständigt oro och tvister. Uppvigglaren var en fantasiskapelse av adeln, eftersom ståndet inte ville erkänna att bönderna kunde åstadkomma oroligheter på egen hand. Om det förhåller sig på detta sätt teg man säkert i det officiella källmaterialet eller förringade betydelsen av de lokala tvisternas karaktär och omfattning.

Mindre bråk och oroligheter förekom sannolikt även i Finland. I 1600-talets domböcker från herrgårdsregionen i östra Nyland (Borgå län) nämns flera dagsverksstrejker, välorganiserat motstånd och samarbete som kunde omfatta t.o.m. hela socknar samt exempel på böndernas förmåga och skicklighet att dra nytta av rättsinstanserna, kronans förordningar och bestämmelser.

Organiserad verksamhet fordrar å andra sidan alltid att man har fattat ett gemensamt beslut. Om besluten fattades på traditionella sockenstämmor innebär det åtminstone att alla inte hade förvandlats till redskap i händerna på kronan och adeln. Bönderna kunde fortfarande säga sitt då besluten fattades, ty sist och slutligen intog prästerna och kyrkoherdarna en besvärlig mellanställning mellan kronan och sockenborna; det andliga ståndets relationer till adeln var inte heller alltid särskilt varma. Om de gemensamma besluten fattades på annat håll innebär det att man anordnade åtminstone tillfälliga sammankomster vid sidan av alla officiella former: ett folkvälde organiserat av bönderna själva.

Detta antyder att bönderna på 1600-talet inte befann sig i en så under-

tryckt ställning som Ylikangas genom sin tolkning försöker hävda. Han uppfattar alltså sannolikt klubbekriget som en alltför drastisk vändpunkt – reservationen beror på att tidsskedet är ett av de minst utforskade i Finlands historia. Under senaste tid har forskningen framlagt ytterst få nya tolkningar av perioden och man har inte heller fyllt de talrika vita fläckarna. Det har helt enkelt inte funnits tillräckligt med forskningsresultat utgående från vilka författaren skulle ha kunnat precisera och underbygga sina slutsatser.

Enligt min mening borde man i Finland ge en uppiggande injektion åt den tynande och delvis efterblivna forskningen kring 1600-talet (och föregående århundrade). Den internationella forskningen kring tidevarvet är livlig, man kan fråga sig hur länge vi har råd att låta forskningen på området bli på efterkälken i vårt land. Man behöver bara påminna sig att Finland under denna tid var en del av en europeisk stormakt, men i geografiskt och ekonomiskt hänseende samtidigt utgjorde en periferi – en intressant kombination.

*

Artiklarna i *Mennytt meissä* har också en starkt samhällelig sida, författaren förankrar varje händelse och person i de olika epokenas konkreta historia. Undersökningarna är kritiska och avviker ofta från de allmänna strömningarna i vår tid, men är å andra sidan också intimt knutna till dem. Den samhälleliga, konkreta och kritiska inriktningen utgör tillsammans med de internationella jämförelserna en stark sida i Ylikangas forskning, de gör att undersökningarna blir tungt vägande inlägg såväl beträffande dagens som gårdagens problem. Det är inte att undra på att Ylikangas redan länge tillhört de mest lästa historikerna i Finland. Av denna orsak har man också reagerat starkt på hans produktion: än har han klassificerats som marxist eller vulgärmaterialist, än som populist eller t.o.m. "vennamoit". *Mennytt meissä* visar att man inte kan reda ut författarens historiesyn med så enkla medel.

Ylikangas söker alltid en yttersta orsak som förklaringsgrund, en orsak bakom idé- och motivförklaringarna. I de artiklar som behandlar hans egen historieuppfattning är han mycket frispråkig. Om man börjar söka rötterna till författarens samhällskritiska tankar utgör uppsatsen om den till tolstojanism omvände Arvid Järnefelt och hans efterföljare en nyckel.

I Ylihärmä socken verkade i början av århundradet en medelförmögen bonde Matti E. Takala, ett barn av "jordandan", som väckte uppmärksamhet vida omkring. Han hade uppenbarligen tillägnat sig tolstojanismen av Järnefelt och gick in för att leva enligt läran. Detta bäddade för konflikt med kyrkan eftersom Takala inte lät döpa sina barn och vägrade att begrava sin son i vigd jord. Det fanns inget behov av präster

mellan Gud och människa. Takala var inte socialist, fastän han under århundradets första årtionde kände intresse för idériktningen. Under år 1918 förblev Takala trogen sin pacifistiska övertygelse. I det vita Ylihärmä var han ensam om att "öppet tala mot frihetskriget". Följden blev att han skickades till fånglägret i Seinäjoki och med en hårsman klarade sig undan avrättning. Järnefelt böjde sig i den spända situationen, lärjungen gjorde det inte.

I sin nya bok diskuterar Ylikangas ofta landsbygdens och periferins problem; han försvarar han den småskaliga produktionens fördelar jämfört med storproduktion; han uppfattar pluralism och en månsidig samhällsstruktur som förutsättningar för både demokratin och forskningens frihet. Ylikangas suckar emellertid inte efter en förfluten tid, utan söker medel för hur man kunde bevara landsbygden, den småskaliga produktionen och pluralismen som livskraftiga alternativ också i det moderna samhället.

Ofta försöker man bakom en historikers tankar spåra inflytandet från vissa undersökningar eller från en akademisk lärofader. Detta gör att man lätt förbiser de sociala utgångspunkternas inflytande på tankesätt, val av forskningsämnen och tolkningar. Heikki Ylikangas är son till en bonde från Kangas by i Ylihärmä socken. Av *Mennyt meissä* kan man dra slutsatsen att den lilla sydösterbottniska socknens samhällsliv och historia har utövat ett starkt inflytande på hans tänkande. Detta innebär att även Matti E. Takala, som avled 1961, högst sannolikt påverkat utgångspunkterna för hans samhällskritik. Boken innehåller alltså även en smula modern tolstojanism. Dessa grundläggande utgångspunkter förenas med en klar uppfattning om samtiden och en kreativ tillämpning av Pentti Renvalls centrala metoder.

Mennyt meissä innehåller god historiepopularisering, som tar upp både vår egen tid och historiska problem. Man kan vara av olika mening om Ylikangas tolkningar av historien, hans bild av dagens demokrati eller framtidens scenarier, men boken förtjänar att läsas med omsorg.

Seppo Aalto